

Правовые аспекты удовлетворения требований кредиторов к физическому лицу - предпринимателю в случае его смерти

Проблемы удовлетворения требований кредиторов в хозяйственных правоотношениях были предметом исследования во многих научных работах, данному вопросу посвящено значительное количество публикаций, кроме того, он довольно четко урегулирован нормами действующего законодательства Украины. Несмотря на это, на практике обычно возникают отдельные аспекты указанного вопроса, которые, к сожалению, не нашли надлежащего урегулирования в нормах действующего законодательства и, соответственно, нуждаются в отдельном исследовании со стороны научных работников и практиков.

К проблемным аспектам порядка удовлетворения требований кредиторов, которые возникают из хозяйственных правоотношений, справедливо можно отнести правовое регулирование вопроса удовлетворения требований кредиторов к физическому лицу - предпринимателю в случае его смерти.

Правовому регулированию деятельности физических лиц - предпринимателей посвящено несколько специальных норм Гражданского и Хозяйственного кодексов Украины (далее - ГКУ, ХКУ соответственно). Другие правовые аспекты деятельности указанных субъектов хозяйственных правоотношений регулируются общими нормами законодательства, которые определяют деятельность юридических лиц.

Согласно ст. 50 ГКУ право на осуществление предпринимательской деятельности, которая не запрещена законом, имеет физическое лицо с полной гражданской дееспособностью. Физическое лицо осуществляет свое право на предпринимательскую деятельность при условии его **государственной регистрации** в порядке, установленном законом.

К предпринимательской деятельности физических лиц применяются нормативно-правовые акты, которые **регулируют предпринимательскую деятельность юридических лиц**, если иное не установлено законом или не вытекает из сути правоотношений (ст. 51 ГКУ).

Указанное положение ст. 51 ГКУ, по нашему мнению, и порождает определенные коллизии в действующем законодательстве, которое регулирует хозяйственные правоотношения, поскольку определенным образом происходит слияние правового статуса физического лица с правовым статусом юридического лица, которые по своей правовой природе различаются.

Указанные нормы ГКУ почти полностью копируются ст. 128 ХКУ, согласно которой гражданин считается **субъектом хозяйствования** в случае осуществления им предпринимательской деятельности при условии государственной регистрации его в качестве предпринимателя без статуса юридического лица в соответствии со ст. 58 ХКУ.

Другие нормы, которые регулируют особенности правового статуса физических лиц - предпринимателей, в ХКУ отсутствуют.

Поэтому для определения правового статуса физического лица - предпринимателя в хозяйственных правоотношениях в практической деятельности используются положения ст. 51 ГКУ и нормы законода-

тельства, которые регулируют деятельность юридических лиц, если это соответствует содержанию правоотношений, сложившихся между сторонами.

Относительно установления границ ответственности физического лица - предпринимателя по своим хозяйственным обязательствам следует отметить, что этот вопрос регулируется ст. 52 ГКУ, согласно которой физическое лицо - предприниматель отвечает по обязательствам, связанным с предпринимательской деятельностью, **всем своим имуществом**, кроме имущества, на которое в соответствии с законом не может быть обращено взыскание. Физическое лицо - предприниматель, которое состоит в браке, отвечает по обязательствам, связанным с предпринимательской деятельностью, **всем своим личным имуществом и долей в праве общей совместной собственности супругов**, которая будет принадлежать ему при разделе этого имущества.

Данное положение ст. 52 ГКУ согласовывается с ч. 2 ст. 128 ХКУ, где указано, что гражданин-предприниматель отвечает по своим обязательствам **всем своим имуществом**, на которое в соответствии с законом может быть обращено взыскание.

Структурный анализ приведенных норм гражданского и хозяйственного законодательства дает возможность сделать вывод, что **физическое лицо - предприниматель отвечает по своим хозяйственным обязательствам всем имуществом, которое принадлежит ему на праве собственности** (в том числе и на праве долевой собственности) **как физическому лицу**.

Именно на основании этого вывода и **возникают практические проблемы** относительно удовлетворения требований кредиторов физического лица - предпринимателя в случае его смерти.

Для более полного освещения этого вопроса необходимо кратко остановиться на основаниях прекращения обязательств, предусмотренных законодательством Украины.

По своей правовой сути **прекращение обязательств** означает прекращение правовой связи его

субъектов, которые утратили вследствие прекращения обязательств субъективные права и обязанности, составляющие содержание обязательственных правоотношений.

Следствием прекращения обязательства является то, что оно перестает существовать, его участники больше не связывают те права и обязанности, которые ранее из него вытекали. Это означает, что:

- кредитор больше не имеет права предъявить к должнику какие-либо требования согласно данному обязательству;

- стороны не обязаны нести ответственность по нему;

- они не могут уступить свои права и обязанности в установленном порядке третьим лицам.

Главой 50 ГКУ предусмотрен **исчерпывающий перечень оснований прекращения обязательств.**

Среди таких оснований, помимо прочих, указываются:

1. Прекращение обязательства смертью физического лица – обязательство прекращается смертью должника, если оно неразрывно связано с его лицом и в связи с этим не может быть выполнено другим лицом (ст. 608 ГКУ).

2. Прекращение обязательства ликвидацией юридического лица - обязательство прекращается ликвидацией юридического лица (должника или кредитора), кроме случаев, когда законом или другими нормативно-правовыми актами выполнение обязательства ликвидированного юридического лица возлагается на иное юридическое лицо, в частности, по обязательствам о возмещении вреда, причиненного увечьем, другим повреждением здоровья или смертью (ст. 609 ГКУ).

На первый взгляд, положения ст. 50 ГКУ и ст. 128 ХКУ предусматривают, что смерть физического лица – предпринимателя является основанием прекращения всех хозяйственных обязательств, поскольку они неразрывно связаны с его лицом и поэтому не могут быть выполнены иным лицом. Неразрывность этой связи подтверждается фактом государственной регистрации указанного лица в качестве субъекта хозяйствования, а следовательно, отсутствия возможности другого лица выполнить эти обязательства, поскольку оно не прошло соответствующую регистрацию в качестве субъекта хозяйствования.

Но указанный вывод прямо противоречит ст. 51 ГКУ, которая распространяет на деятельность физических лиц – предпринимателей нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность юридических лиц.

Принимая во внимание вышеприведенное, можно сделать вывод, что смерть физического лица - предпринимателя нормами ГКУ не определяется как основание прекращения обязательств.

Похожие положения содержатся и в ХКУ. Так, ст. 205 данного Кодекса указывает, что хозяйственное обязательство прекращается невозможностью выпол-

нения в случае возникновения обстоятельств, за которые ни одна из его сторон не отвечает, если иное не предусмотрено законом. В случае невозможности выполнения обязательства полностью или частично **обязанная сторона** с целью предотвращения невыгодных для сторон имущественных и других последствий должна немедленно уведомить об этом управомоченную сторону, которая должна принять необходимые меры по уменьшению указанных последствий. Хозяйственное обязательство прекращается невозможностью его выполнения в случае **ликвидации субъекта хозяйствования**, если не допускается правопреемство по этому обязательству. В случае невозможности субъекта хозяйствования из-за недостаточности его имущества удовлетворить требования кредиторов он может быть объявлен по решению суда банкротом. Ликвидация субъекта хозяйствования – банкротства является основанием прекращения обязательств с его участием.

Ни один из перечисленных случаев не определяет возможность прекращения обязательства смертью физического лица – предпринимателя, поскольку в первом случае обязанная сторона должна немедленно уведомить о невозможности выполнения обязательства управомоченную сторону, что является невозможным в результате смерти предпринимателя, а во втором случае возникает необходимость в проведении ликвидации юридического лица.

Порядок ликвидации юридического лица четко регулируется ст. 59 - 61 ХКУ, ст. 110 - 112 ГКУ и Законом Украины от 14.05.92 г. № 2343-ХІІ «О возобновлении платежеспособности должника или признании его банкротом» (далее - Закон № 2343).

При этом согласно ст. 59 ХКУ прекращение деятельности субъекта хозяйствования осуществляется путем его реорганизации (слияния, присоединения, разделения, преобразования) **или ликвидации - по решению собственника (собственников) либо уполномоченных им органов, по решению других лиц - учредителей субъекта хозяйствования или их правопреемников, а в случаях, предусмотренных данным Кодексом, - по решению суда.**

Статья 59 ХКУ приводит **исчерпывающий перечень оснований ликвидации субъекта хозяйствования**, а именно:

- по инициативе собственника (собственников) или уполномоченных им органов, по решению других лиц - учредителей субъекта хозяйствования либо их правопреемников, по решению суда;

- в связи с истечением срока, на который он создавался, или в случае достижения цели, ради которой он был создан;

- в случае признания его в установленном порядке банкротом, кроме случаев, предусмотренных законом;

- в случае отмены его государственной регистрации в случаях, предусмотренных законом.

Указанные основания соответствуют основаниям ликвидации юридических лиц, установленным ст. 110 ХКУ, и не содержат существенных отличий.

Можно сделать вывод, что **ни один из приведенных нормативных актов четко не определяет основанием ликвидации физического лица – предпринимателя факт его смерти.**

Приведенные выше основания (1 - 3) ликвидации юридического лица не могут регулировать указанные правоотношения, поскольку на момент смерти физического лица - предпринимателя отсутствует его решение о своей ликвидации, и в большинстве случаев отсутствует любое судебное производство относительно прекращения государственной регистрации указанного субъекта хозяйствования или производство по делу о банкротстве.

Единственной правовой нормой, предусмотренной ст. 59 ХКУ, которая может быть основанием ликвидации физического лица – предпринимателя, является последнее из перечисленных оснований, где определено, что ликвидация юридического лица осуществляется **в случае отмены его государственной регистрации в случаях, предусмотренных законом.**

Указанное подтверждается также ст. 48 Закона Украины от 15.05.03 г. № 755-IV «О государственной регистрации юридических лиц и физических лиц - предпринимателей» (далее – Закон о госрегистрации), где предусмотрено, что в случае смерти физического лица - предпринимателя третье лицо, в частности наследник, может представить государственному регистратору лично (направить заказным письмом) нотариально заверенную копию свидетельства о смерти физического лица или нотариально заверенную копию справки органа регистрации актов гражданского состояния о смерти физического лица. Государственный регистратор обязан не позднее следующего рабочего дня с даты поступления документов для проведения государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физическим лицом - предпринимателем в случае его смерти или объявления его умершим, или признания физического лица - предпринимателя без вести пропавшим заполнить регистрационную карточку на проведение государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физического лица - предпринимателя в связи с его смертью или объявлением его умершим, или признанием его без вести пропавшим **и внести в Единый государственный реестр запись о государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физическим лицом - предпринимателем в связи с его смертью или объявлением его умершим, или признанием его без вести пропавшим.**

В свою очередь, как следует из редакции ст. 48 Закона о госрегистрации, она не предусматривает какого-либо порядка проведения ликвидации физического лица - предпринимателя, запись о его прекращении осуществляется сразу при поступлении всех

предусмотренных статьей документов, с уведомлением соответствующих государственных органов.

При этом указанный Закон содержит нормы, регулирующие прекращение юридического лица на основании судебного решения о прекращении, которое не связано с банкротством (ст. 49), и порядок прекращения юридического лица на основании судебного решения относительно признания физического лица – предпринимателя банкротом. Каждый из указанных порядков до момента внесения в Единый государственный реестр записи о государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физическим лицом - предпринимателем предусматривает определенный порядок удовлетворения требований кредиторов (существует отсылочная норма к ст. 47 этого Закона, регулирующая ликвидацию физического лица – предпринимателя по его решению), не предусмотренный ст. 48 Закона о госрегистрации. Иными словами, запись о государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физическим лицом - предпринимателем в связи с его смертью или объявлением его умершим, или признанием его без вести пропавшим, в отличие от ст. 49, 50 этого же Закона, вносится без какой-либо публикации объявления о смерти физического лица – предпринимателя и без назначения управляющего, распорядителя имуществом предпринимателя или ликвидатора, которые могут осуществлять удовлетворение требований кредиторов физического лица – предпринимателя.

На основе анализа оснований прекращения хозяйственных обязательств, предусмотренных действующим законодательством Украины, можно сделать **следующие выводы:**

1. Смерть физического лица - предпринимателя не является основанием прекращения его хозяйственных обязательств.

2. Хозяйственные обязательства умершего лица, субъекта предпринимательской деятельности, должны трансформироваться или в наследственные правоотношения, или в правоотношения, регулирующие порядок ликвидации юридического лица.

3. Порядок такой «трансформации» не предусмотрен ни одним нормативно-правовым актом действующего законодательства Украины.

В связи с этим в практической деятельности часто возникают ситуации, когда после смерти физического лица - предпринимателя хозяйствующие субъекты обращаются с имущественными требованиями к наследникам, принявшим наследство, а последние отказываются выполнять хозяйственные обязательства умершего физического лица - предпринимателя, поскольку они наследовали лишь гражданские обязательства физического лица. При этом в срочном порядке наследниками осуществляется регистрация прекращения субъекта предпринимательской деятельности

в связи с его смертью, а следовательно, с момента такой регистрации прекращаются все хозяйственные обязательства физического лица – предпринимателя, поскольку согласно ст. 104 ГК юридическое лицо является прекращенным со дня внесения в Единый государственный реестр записи о его прекращении.

Соответственно со дня внесения государственным регистратором в Единый государственный реестр записи о государственной регистрации прекращения предпринимательской деятельности физическим лицом - предпринимателем в связи с его смертью или объявлением его умершим, или признанием его без вести пропавшим какие-либо возможности удовлетворения требований кредиторов из имущества физического лица – предпринимателя будут утрачены.

Итак, на сегодняшний день **есть необходимость во внесении соответствующих изменений в Закон о госрегистрации, которыми необходимо предусмотреть порядок ликвидации физического лица – предпринимателя в результате его смерти**, или, что маловероятно, соответствующих изменений в ГК относительно наследования обязательств, которые вытекают из хозяйственной деятельности физического лица – предпринимателя. Указанные изменения должны полностью урегулировать порядок удовлетворения требований кредиторов к физическому лицу – предпринимателю в случае его смерти.

До внесения соответствующих изменений и в связи с неурегулированностью этого вопроса нормами действующего законодательства считаем, что в практической деятельности субъектов хозяйствования необходимо осуществлять удовлетворение своих требований к умершему физическому лицу – предпринимателю **в рамках производства по делу о банкротстве такого лица-предпринимателя.**

При этом единственным правовым основанием возбуждения производства по делу о банкротстве умершего физического лица – предпринимателя являются нормы ст. 52 Закона № 2343. Так, согласно этой статье Закона в случае, если гражданин-предприниматель - должник или руководящие органы должника - юридического лица отсутствуют по его местонахождению, или в случае непредставления должником на протяжении года в органы государственной налоговой службы в соответствии с законодательством налоговых деклараций, документов бухгалтерской отчетности, **а также при наличии других признаков, свидетельствующих об отсутствии предпринимательской деятельности должника**, заявление о возбуждении дела о банкротстве отсутствующего должника может быть подано кредитором **независимо от размера его требований к должнику и срока выполнения обязательств.**

В данном случае смерть физического лица - предпринимателя, подтвержденная свидетельством о смер-

ти физического лица или соответствующим судебным решением, будет являться единственным признаком отсутствия его предпринимательской деятельности.

При этом для возбуждения производства по делу о банкротстве размер требований кредитора к должнику может быть менее 300 минимальных заработных плат, а срок выполнения этих обязательств - менее 3-х месяцев.

После возбуждения производства по делу о банкротстве хозяйственный суд обязан назначить ликвидатора умершего физического лица – предпринимателя, который должен осуществлять удовлетворение требований кредиторов за счет имущества физического лица в соответствии с требованиями указанного Закона.

Имущество, которое останется после удовлетворения кредиторских требований физического лица - предпринимателя, будет составлять его наследственную массу и, соответственно, наследоваться наследниками.

При этом в пределах производства по делу о банкротстве физического лица - предпринимателя в обязательном порядке нужно ходатайствовать перед хозяйственным судом о принятии определения, которым запретить государственному регистратору осуществлять регистрацию прекращения предпринимательской деятельности физического лица - предпринимателя в случае его смерти до окончания ликвидационной процедуры. Также необходимо ходатайствовать перед хозяйственным судом о вынесении определения, которым до окончания ликвидационной процедуры запретить государственному нотариусу выдавать наследникам свидетельство о праве собственности на наследственное имущество.

Указанный порядок не в полной мере устраняет все коллизии между хозяйственными и наследственными правоотношениями, поскольку наследственным правом предусмотрены четкие сроки и порядок осуществления наследования имущества физического лица, но считаем, что приведенный способ **предоставляет возможность удовлетворить кредиторские требования субъектов хозяйствования из имущества физического лица – предпринимателя посредством процедуры ликвидации, предусмотренной для юридических лиц.**

Андрей ФОМЕНКО
юрист юридической компании
«КПД Консалтинг»,

Виктория БАРАНОВА
помощник юриста
юридической компании
«КПД Консалтинг»

Правові аспекти задоволення вимог кредиторів до фізичної особи – підприємця в разі її смерті

Проблеми задоволення вимог кредиторів у господарських правовідносинах були предметом дослідження в багатьох наукових працях, даному питанню присвячена значна кількість публікацій, крім того, воно досить чітко врегульоване нормами чинного законодавства України. Незважаючи на це, на практиці зазвичай виникають окремі аспекти зазначеного питання, які, на жаль, не знайшли належного врегулювання в нормах чинного законодавства та, відповідно, потребують окремого дослідження з боку науковців та практиків.

До проблемних аспектів порядку задоволення вимог кредиторів, які виникають із господарських правовідносин, справедливо можна віднести правове регулювання питання задоволення вимог кредиторів до фізичної особи – підприємця в разі її смерті.

Правовому регулюванню діяльності фізичних осіб – підприємців присвячено декілька спеціальних норм Цивільного та Господарського кодексів України (далі – ЦКУ, ГКУ відповідно). Інші правові аспекти діяльності зазначених суб'єктів господарських правовідносин регулюються загальними нормами законодавства, що визначають діяльність юридичних осіб.

Відповідно до ст. 50 ЦКУ право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її **державної реєстрації** в порядку, установленому законом.

До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які **регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб**, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин (ст. 51 ЦКУ).

Зазначене положення ст. 51 ЦКУ, на нашу думку, і породжує певні колізії в чинному законодавстві, що регулює господарські правовідносини, оскільки певним чином відбувається злиття правового статусу фізичної особи з правовим статусом юридичної особи, які за своєю правовою природою різняться.

Указані норми ЦКУ майже повністю копіюються ст. 128 ГКУ, згідно з якою громадянин визнається **суб'єктом господарювання** в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГКУ.

Інші норми, які регулюють особливості правового статусу фізичних осіб – підприємців, у ГКУ відсутні.

Тому для визначення правового статусу фізичної особи – підприємця у господарських правовідносинах у практичній діяльності використовуються положення ст. 51 ЦКУ та норми законодавства, які регулюють діяльність юридичних осіб, якщо це відповідає змісту правовідносин, які склалися між сторонами.

Щодо встановлення меж відповідальності фізичної особи – підприємця за своїми господарськими зобов'язаннями, слід зазначити, що це питання регулюється ст. 52 ЦКУ, відповідно до якої фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, **усім своїм майном**, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Фізична особа – підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм **особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя**, яка належатиме їй при поділі цього майна.

Дане положення ст. 52 ЦКУ узгоджується із ч. 2 ст. 128 ГКУ, де зазначено, що громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями **всім своїм майном**, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Структурний аналіз наведених норм цивільного та господарського законодавства дає можливість зробити висновок, що **фізична особа – підприємець відповідає за свої господарські зобов'язання всім майном, яке належить їй на праві власності** (у тому числі і на праві часткової власності) **як фізичній особі**.

Саме на підставі цього висновку і **виникають практичні проблеми** щодо задоволення вимог кредиторів фізичної особи – підприємця в разі її смерті.

Для більш повного висвітлення цього питання необхідно коротко зупинитися на підставах припинення зобов'язань, які передбачені законодавством України.

За своєю правовою суттю **припинення зобов'язань** означає припинення правового зв'язку його суб'єктів, що втратили внаслідок припинення зобов'язань суб'єктивні права та обов'язки, які складають зміст зобов'язальних правовідносин.

Наслідком припинення зобов'язання є те, що воно перестає існувати, його учасників більше не пов'язують

ті права та обов'язки, які раніше з нього випливали. Це означає, що:

- кредитор більше не має права пред'явити до боржника будь-яких вимог відповідно до даного зобов'язання;
- сторони не зобов'язані нести відповідальність за ним;
- вони не можуть поступитися своїми правами та обов'язками у встановленому порядку третім особам.

Главою 50 ЦКУ передбачено **вичерпний перелік підстав припинення зобов'язань**.

Серед таких підстав, крім інших, зазначаються:

1. Припинення зобов'язання смертю фізичної особи – зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку із цим не може бути виконане іншою особою (ст. 608 ЦКУ).

2. Припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи – зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 609 ЦКУ).

З першого погляду, положення ст. 50 ЦКУ та ст. 128 ГКУ передбачають, що смерть фізичної особи – підприємця є підставою припинення всіх господарських зобов'язань, оскільки вони нерозривно пов'язані з її особою і тому не можуть бути виконаними іншою особою. Нерозривність цього зв'язку підтверджується фактом державної реєстрації зазначеної особи як суб'єкта господарювання, а отже, відсутності можливості іншої особи виконати ці зобов'язання, оскільки вона не пройшла відповідної реєстрації як суб'єкт господарювання.

Але зазначений висновок прямо суперечить ст. 51 ЦКУ, яка розповсюджує на діяльність фізичних осіб – підприємців нормативно-правові акти, що регулюють діяльність юридичних осіб.

Ураховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що смерть фізичної особи – підприємця нормами ЦКУ не визначається як підстава припинення зобов'язань.

Схожі положення містяться і в ГКУ. Так, ст. 205 даного Кодексу зазначає, що господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає, якщо інше не передбачено законом. У разі

неможливості виконання зобов'язання повністю або частково **зобов'язана сторона** з метою запобігання не вигідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Господарське зобов'язання припиняється неможливістю виконання в разі **ліквідації суб'єкта господарювання**, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. У разі неспроможності суб'єкта господарювання через недостатність його майна задовольнити вимоги кредиторів він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом. Ліквідація суб'єкта господарювання – банкрута є підставою припинення зобов'язань за його участю.

Жоден із перелічених випадків не визначає можливості припинення зобов'язання смертю фізичної особи – підприємця, оскільки в першому випадку зобов'язана сторона повинна негайно повідомити про неможливість виконання зобов'язання управлену сторону, що є неможливим унаслідок смерті підприємця, а у другому випадку виникає необхідність у проведенні ліквідації юридичної особи.

Порядок ліквідації юридичної особи чітко регулюється ст. 59 - 61 ГКУ, ст. 110 - 112 ЦКУ та Законом України від 14.05.92 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон № 2343).

При цьому, відповідно до ст. 59 ГКУ, припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) **або ліквідації - за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб - засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених даним Кодексом, - за рішенням суду**.

Стаття 59 ГКУ наводить **вичерпний перелік підстав ліквідації суб'єкта господарювання**, а саме:

- за ініціативою власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб - засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, за рішенням суду;
- у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався, чи в разі досягнення мети, заради якої його було створено;
- у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків, передбачених законом;
- у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом.

Зазначені підстави відповідають підставам ліквідації юридичних осіб, установленим ст. 110 ЦКУ, і не містять суттєвих відмінностей.

Можна зробити висновок, що **жоден із наведених нормативних актів чітко не визначає підставою ліквідації фізичної особи – підприємця факт її смерті.**

Наведені вище підстави (1 - 3) ліквідації юридичної особи не можуть регулювати зазначені правовідносини, оскільки на момент смерті фізичної особи – підприємця відсутнє її рішення про свою ліквідацію, та в більшості випадків відсутнє будь-яке судове провадження щодо припинення державної реєстрації зазначеного суб'єкта господарювання або провадження у справі про банкрутство.

Єдиною правовою нормою, що передбачена ст. 59 ГКУ, яка може бути підставою ліквідації фізичної особи – підприємця, є остання з перелічених підстав, де визначено, що ліквідація юридичної особи здійснюється **в разі скасування її державної реєстрації у випадках, передбачених законом.**

Зазначене підтверджується також ст. 48 Закону України від 15.05.03 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» (далі – Закон про держреєстрацію), де передбачено, що в разі смерті фізичної особи - підприємця третя особа, зокрема спадкоємець, може подати державному реєстратору особисто (надіслати рекомендованим листом) нотаріально посвідчену копію свідоцтва про смерть фізичної особи або нотаріально посвідчену копію довідки органу реєстрації актів громадянського стану про смерть фізичної особи. Державний реєстратор зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати надходження документів для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем у разі її смерті або оголошення її померлою, або визнання фізичної особи - підприємця безвісно відсутньою заповнити реєстраційну картку на проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісно відсутньою **та внести до Єдиного державного реєстру запис про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісно відсутньою.**

У свою чергу, як впливає з редакції ст. 48 Закону про держреєстрацію, вона не передбачає будь-якого порядку проведення ліквідації фізичної особи – підприємця, запис про її припинення здійснюється відразу при надходженні всіх передбачених статтею до-

кументів, з повідомленням відповідних державних органів.

При цьому зазначений Закон містить норми, які регулюють припинення юридичної особи на підставі судового рішення про припинення, яке не пов'язане з банкрутством (ст. 49) та порядок припинення юридичної особи на підставі судового рішення щодо визнання фізичної особи – підприємця банкрутом. Кожен із зазначених порядків до моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем передбачає певний порядок задоволення вимог кредиторів (існує відсылна норма до ст. 47 цього Закону, яка регулює ліквідацію фізичної особи – підприємця за її рішенням), що не передбачений ст. 48 Закону про держреєстрацію. Іншими словами, запис про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісно відсутньою, на відміну від ст. 49, 50 цього ж Закону, вноситься без будь-якої публікації оголошення про смерть фізичної особи – підприємця, та без призначення управителя, розпорядника майном підприємця або ліквідатора, які можуть здійснювати задоволення вимог кредиторів фізичної особи – підприємця.

На основі аналізу підстав припинення господарських зобов'язань, передбачених чинним законодавством України, можна зробити **наступні висновки:**

1. Смерть фізичної особи – підприємця не є підставою припинення її господарських зобов'язань.
2. Господарські зобов'язання померлої особи, суб'єкта підприємницької діяльності, повинні трансформуватися або у спадкові правовідносини, або у правовідносини, що регулюють порядок ліквідації юридичної особи.
3. Порядок такої «трансформації» не передбачений жодним нормативно-правовим актом чинного законодавства України.

У зв'язку із цим у практичній діяльності часто виникають ситуації, коли після смерті фізичної особи - підприємця господарюючі суб'єкти звертаються з майновими вимогами до спадкоємців, які прийняли спадщину, а останні відмовляються виконувати господарські зобов'язання померлої фізичної особи - підприємця, оскільки вони спадкували лише цивільні зобов'язання фізичної особи. При цьому в терміновому порядку спадкоємцями здійснюється реєстрація припинення суб'єкта підприємницької діяльності у зв'язку з його смертю, а отже, із моменту такої реєстрації припиняються всі господарські зобов'язання фізичної осо-

би – підприємця, оскільки відповідно до ст. 104 ЦКУ юридична особа є такою, що припинилася, із дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Відповідно із дня внесення державним реєстратором до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою - підприємцем у зв'язку з її смертю або оголошенням її померлою, або визнанням її безвісти відсутньою будь-які можливості задоволення вимог кредиторів з майна фізичної особи – підприємця будуть втрачені.

Отже, на сьогодні є **необхідність у внесенні відповідних змін до Закону про держреєстрацію, якими необхідно передбачити порядок ліквідації фізичної особи – підприємця внаслідок її смерті**, або, що мало ймовірно, відповідних змін до ЦКУ щодо спадкування зобов'язань, які впливають із господарської діяльності фізичної особи – підприємця. Зазначені зміни повинні повністю врегулювати порядок задоволення вимог кредиторів до фізичної особи – підприємця в разі її смерті.

До внесення відповідних змін та у зв'язку із неврегульованістю цього питання нормами чинного законодавства вважаємо, що у практичній діяльності суб'єктів господарювання необхідно здійснювати задоволення своїх вимог до фізичної особи – підприємця, яка померла **в межах провадження у справі про банкрутство такої особи-підприємця**.

При цьому єдиною правовою підставою порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця, яка померла, є норми ст. 52 Закону № 2343. Так, відповідно до цієї статті Закону в разі, якщо громадянин-підприємець - боржник або керівні органи боржника - юридичної особи відсутні за її місцезнаходженням, або в разі неподання боржником протягом року до органів державної податкової служби згідно із законодавством податкових декларацій, документів бухгалтерської звітності, **а також за наявності інших ознак, що свідчать про відсутність підприємницької діяльності боржника**, заява про порушення справи про банкрутство відсутнього боржника може бути подана кредитором **незалежно від розміру його вимог до боржника та строку виконання зобов'язань**.

У даному випадку смерть фізичної особи - підприємця, яка підтверджена свідоцтвом про смерть фізичної особи або відповідним судовим рішенням, буде єдиною ознакою відсутності її підприємницької діяльності.

При цьому для порушення провадження у справі про банкрутство розмір вимог кредитора до боржника може бути меншим, ніж 300 мінімальних заробітних плат, а строк виконання цих зобов'язань - меншим, ніж 3 місяці.

Після порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд зобов'язаний призначити ліквідатора померлої фізичної особи – підприємця, який повинен здійснювати задоволення вимог кредиторів за рахунок майна фізичної особи відповідно до вимог зазначеного Закону.

Майно, яке залишиться після задоволення кредиторських вимог фізичної особи – підприємця, буде складати її спадкову масу та, відповідно, спадкуватися спадкоємцями.

При цьому у межах провадження у справі про банкрутство фізичної особи – підприємця в обов'язковому порядку потрібно клопотати перед господарським судом про прийняття ухвали, якою заборонити державному реєстратору проводити реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця у випадку її смерті до закінчення ліквідаційної процедури. Також необхідно клопотати перед господарським судом про винесення ухвали, якою до закінчення ліквідаційної процедури заборонити державному нотаріусу видавати спадкоємцям свідоцтво про право власності на спадкове майно.

Зазначений порядок не повною мірою усуває всі колізії між господарськими та спадковими правовідносинами, оскільки спадковим правом передбачені чіткі строки та порядок здійснення спадкування майна фізичної особи, але вважаємо, що наведений спосіб **надає можливість задовольнити кредиторські вимоги суб'єктів господарювання з майна фізичної особи – підприємця через процедуру ліквідації, яка передбачена для юридичних осіб**.

Андрій ФОМЕНКО
юрист юридичної компанії
«КПД Консалтинг»,

Вікторія БАРАНОВА
помічник юриста
юридичної компанії
«КПД Консалтинг»